

карактеру она је у односу на лична права добила један друкчији и измењен вид. Као таква она припада једној одређеној категорији личних права која штити аутора у области интелектуалног стварања. Задатак је личног (моралног) права да заштити интегритет духовне творевине и обезбеди поштовање личности аутора кроз његове интелектуалне производе. Лично (морално) право штити идеале, моралне интересе везане за личност и дело аутора. Између личних права и личноправних елемената ауторског права постоји блиска веза. У оба случаја објект је лично добро човеково везано за његову личност. Разлика је у томе што се код личног права лично добро односи како на сферу моралног тако и на сферу телесног интегритета личности. Код „моралног права“ међутим долазе у обзир само лична добра која се тичу имена и моралног интегритета али једино уколико су везана за личност ствараоца и за његово интелектуално дело. Личноправни (морални) елементи потичу из личног права у генералном смислу јер имају битно лични карактер. Међутим, чињеница што се личноправни елементи ауторског права односе и на дело аутора потврђују да је њихов лични карактер добио знатно измењен вид. У тесној вези с имовинскоправним елементима лично (морално) право обухвата и личност аутора и његову творевину. Оно је једна компонента ауторског права у коме су уско повезани и морални (идеални) и материјални елементи. Због тога је лично (морално) право блиско имовинском елементу ауторског права на чему се уосталом и заснива монистичка концепција о проблему његове правне природе. Лично (морално) право је дакле подједнако везано за дело и његовог аутора. Зато је „морално право“ аутора постало еластичније: оно се може наслеђивати а изузетно и преносити на лица у која аутор има пуно поверење. Стога би се могло прихватити гледиште да је лично (морално) право аутора једно лично право *sui generis*. Оно има свој основ у личности и делу аутора и штити ону блиску и трајну интелектуалну везу која постоји између њега и његовог дела (*vinculum spirituale*).

Др. Живан Радојковић

РОВОВИ И РОПСТВО У МАРЦИЈАЛОВИМ ЕПИГРАМИМА

Друга половина I века н. е. је период у ком су се, после привидно сјајне фасаде римског поретка, почели појављивати први, али неминовни, знакови предстојећег опадања (1) јер је дотле латентна криза робовласничког начина производње почела у то доба добијати све очитији облик. Недостатак радне снаге на имањима, назадовање муниципија, тешкоће на које је наилазила државна фискална политика, пропадање средњих друштвених слојева, морална криза и постепено нестајање старих идејних и религијских представа, — све су те појаве добиле изразит вид у овом

(1) F. Heichelheim: *Wirtschaftsgeschichte des Altertums*; Lieden, 1938, t. I, p. 722.

добу које почиње доласком Нерона и падом Јулијеваца-Клаудијеваца а траје до почетка владавине Антонина.

У то доба пада и књижевна активност Марка Валерија Марцијала (M. Valeri Martialis) (2), једног од највећих песника тог, како се обично назива, сребрног периода римске литературе. Већ сама чињеница да је овај велики стваралац живео и радио у тако важном прелазном раздобљу када су стари односи силом прилика и објективном нужношћу постепено, макар и сасвим полако, замењивани новим. — оправдава покушај да се у његовом делу нађу подаци и идеје које карактеришу овај период. Али када се, поред тога, има у виду и чињеница да је Марцијал, како то истиче Боасије (Boissier) (3), био и остао један од најприроднијих и најреалистичкијих римских песника, — који је средствима којима се је знао мајсторски служити, тј. иронијом и изругивањем, стално водио борбу против митолошких замагљивања, наглашавајући да се на његовим страницама одвија прави живот (4), — онда је интересовање за дело овог ствараоца тим оправданије. Иако су све друштвене појаве које су дошле до изражаја у Марцијаловом делу интересантне за испитивање (а нарочито његови морални принципи и гледишта који можда највише одражавају декаденцију римског поретка (5) као целине, а посебно одређених друштвених слојева), — ипак бих се овде задржао само на робовима и ропству као на погледима које је о њима имао овај, један од највећих песника у Риму а неоспорно највећи писац епиграма (6).

Робови се врло често срећу у Марцијаловим епиграмима. Готово на свакој његовој страници помињу се робови који обављају најразличитије послове за своје господаре: прате их на форум, у купатила, носе их на носиљкама, распитују се за имена пролазника, помажу у домаћинству, служе као еунуси, фризерке (7), итд. Неки од њих су купљени, а други које Марцијал назива *servi paterni* (8) стечени наслеђем од предака. Читајући епиграме, пада, ипак у очи да се често помињу *vernae* (9), — робови рођени у кући. Једним делом се то може протумачити околношћу да је таквих робова и иначе било знатно више у граду него на имањима, —

(2) Марцијал је рођен у Шпанији (у малом мунципију Билбилис) око 40 године н.е., а умро је око 104. у родном крају. Његова дела. *Liber spectaculorum* и IV књига епиграма, појављивала су се sukcesивно у времену од 80 до 101 године н.е. — В. Oxford Classical Dictionary, p. 542; M. Valerii Martialis: *Epigrammaton libri*. — recognovit W. Gilbert, — Lipsiae (Teubner) 1907, p. 408 (цитати у даљем тексту су према овом издању).

(3) G. Boissier: *Tacite*, II édit., Paris, 1904, p. 287; »C'est un des écrivains les plus simples et les plus naturels qui nous restent de toute la littérature latine«.

(4) Говорећи са очитом иронијом о онима који пишу о окупним Терејевим и Тијестовим гозбама, Дедаловим крилима и Полифемовим овцама, — Марцијал закључује:

A nostis procul est omnis vesica libellis

Musa nec insano syrmate nostra tumet.

»Illa tamen laudant omnes, mirantur, adorant«

Confiteor: Laudant illa, sed ista legunt (IV. 49).

Сличне мисли налазе се и у епиграмима X, 4; III, 45, и др. »Pagina hominem nostra sapit« (X, 4) каже Марцијал а изрази »homo, vita« најбоље карактеришу његово дело, — подвлачи Боасије (н. д., с. 311). В и: Соболевски и др.: *Историја римској литератури*, Москва, 1962. т. II, с. 202, 209—211.

(5) Н. J. Izaac: *Martial, Epigrammes*. t. I, Paris, 1930, p. XXI, XXII.

(6) Соболевски: н. д., с. 195—196, 202.

(7) в., на пр., VII, 35; XII, 58; X, 10; XI, 50; III, 82; X, 91 и др.

(8) Тако, на пр., VII, 62; IX, 8; IX, 87.

(9) Они се срећу, примера ради, у епиграмима: I, 41 и 87; II, 90; VIII, 59; IX, 12 и 16; XII, 70 и 77; XIV, 119 и др.

што је морало доћи до изражаја у делима Марцијала, изразитог градског песника, могло би се чак рећи — песника града Рима (10). — Ипак, без сумње, још важнији разлог честој појави робова рођених у кући лежи у чињеници да је у Марцијалово доба већ дошло до изражаја знатно смањење прилива радне снаге услед престанка освајачких ратова и опадања активности на оријенталним тржиштима робова, на што су исто тако утицале прилике везане уз политику мира Августа и његових наследника. Стога је у овом периоду морало доћи до знатног пораста броја робова рођених у кући (11), о чему, поред Марцијала, има података и у другим литерарним делима из овога периода. Тако Колумела (Columella), а још и пре њега Варон (Varon) (12) препоручују да се обрати посебна пажња радној снази, да се женама робинјама које имају децу даје слобода и сл. И писма Плинија Млађег (Plinius Calceius Secundus) (13), познатика а изгледа и пријатеља Марцијалова, указују на тешкоће које је и он, иако велики и богати земљопоседник, имао око проналажења погодне радне снаге за своја имања, при чему је своје робове морао стављати за надзорнике колонима. Уосталом, о појави бега, нестанка, смањења и изумирања робовске радне снаге (14) говори и сам Марцијал у неколико наврата, што је свакако одраз општер стања и прилика овог доба.

Иако је углавном писао о Риму и римским приликама, Марцијал у више наврата помиње и робове који обрађују земљу својих господара као пољопривредни произвођачи или управљају имањима у име господара као виликуси (15). При том упадају у очи две карактеристичне појаве, које се јасно могу видети из епиграма. Марцијал, наиме, чешће помиње виликуса него обичног роба а — поред тога — готово по правилу, када говори о једном или другом, упоредо истиче и колона (16). То је најбољи знак да је поред роба, па и уместо њега, слободни закупца (17) постао редовна појава

(10) То се нарочито види из епиграма VIII, 3, 20, где Марцијал говори о свом настојању да опише читав Рим. Одласком, пред крај живота у родну Шпанију, Марцијал је не само због старости него нарочито услед удаљености од Рима, чији му је живот давао инспирацију идеје за епиграме, почео као песник видно опадати (Boissier: — op. cit., p. 333).

(11) Н. А. Машкин (Историја старог Рима, превод М. Марковића, Београд, 1951, с. 405, 406) наводи да је у ово доба однос набављених робова према оним одгајеним у кући износио 1 : 2, док је у доба републике било обрнуто.

(12) Varro: *Res. rustic. lib. I, 17, 7; Columella; De re rustica I, 7.*

(13) Plinius *Caec. Sec.: Epistulae: IX, 37.*

(14) »Servos ibi perdidit omnes: «Furta, fugae, mortes servorum [...] affligunt hominem», истиче Марцијал у епиграмима (I, 85; VII, 33).

(15) *Vilicus* се помиње, поред осталог, у епиграмима: III, 68; X, 30; (овде са осталим робовима на имању), XI, 39; XII, 18; XII, 31; IX, 60.

(16) Виликуси или робови, упоредо са колонима срећу се у: II, 11; II, 58; IV, 66; VII, 31; XII, 18 и другде.

(17) Да је Марцијал, говорећи о колонима, мислио на слободне закупце (а не, можда, да је том изразу придавао други смисао, на пр. сељак, насељеник, становник колоније и сл., у ком смислу се је та реч раније употребљавала в. О. Seeck: *Colonus*, у *Pauly-Wissowa: Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, t IV, col. 485—486). — може се закључити из *Ep. II, 11* у којем један стих гласи »*nihil colonus vilicusque decoxit*«, јер то може само закупца учинити. Иначе, Марцијал често говори о колонима и без робова, тако у I, 17, 49, 55; II, 11; IV, 57, 66; X, 78, 96, 98; XII, 59, 72, 76 и др. Из описа се види, макар да их понекад приказује као неспретне, помало неотесане и сл. (назива их *riposus, magnus, hircoso osculo*, и сл.) да Марцијал високо цени и поштује колоне — сељаке, сматра их поштеним (за девојке каже: *propterea virginae colonorum*, — III, 58, 40), и добрим људима, па их сигурно на тај начин поставља насупрот поквареним слојевима друштва. Вероватно је тај песников осећај потицао још из детињства које је проживео у сличној средини малог провинцијског градића. И ово, поред осталог, показује да је све кондесије које је Марцијал правно у животу, — у основи остао поштен и искрен човек. — В. Isaac: *op. cit.*, pp. XXIII, XXIV.

на велепоседима, — што је, поред литерарних, познато и из правних докумената, па представља одраз кризе дотадашњег начина производње (18) и могућности да се она одржи на старим темељима.

Ипак, уза све то, у промету је било још доста робова. Марцијал у више наврата помиње трговце робова као посебну професију, говори о месту где су робови продавани на тргу (19) и указује, као на посебну карактеристику појединих робова, на околност да ли су купљени или одгојени у кући (20). Али, макар да се робови још купују и продају, ипак се виде и разлике у упоређењу са ранијим стањем. Марцијал, наиме, у својим епиграмима најчешће помиње промет тзв. луксузних робова, намењених посебним потребама господара (21). Иако се не може искључити да на такву трговину Марцијал указује делом и због своје склоности ка одређеним темама које се са моралне тачке гледишта могу осудити, као и због чињенице да му је живот главног града у којем су се, како истиче Сенека, и мане и врлине најскупље плаћале, — давао главне инспирације, — ипак се не може занемарити ни околност да је смањење прилива робова из ратних похода и опште морално опадање римског друштва утицало на појаву овакве трговине. Карактеристично је такође да су ти робови досезали релативно врло високу цену. Тако су поједини дечаци продавани по сто до две стотине хиљада сестерца (22), што је знатна сума, кад се из самих Марцијалових епиграма може видети да је толики износ плаћан за градску кућу или за осредње имање на селу (23). Поред ових Марцијал

(18) Упор. напред наведене податке из Варона, Коломеле, Плинија Мл. као и Гајев фрагмент у Dig. XIX, 2,25,6.

(19) То су били mangones (в. I, 58; VII, 80; IX, 6) а место где су робови на тргу излагани називало се је catasta (IX, 29; VI, 29). Карактеристично је да Марцијал сматра изузетно сиромашним оног који нема ниједног роба. Тако он, говорећи о неком Нестору (IX, 32) каже:

Nec toga nec focus est nec tritus cimice lectus.
— Nec tibi de bibula sarta palude teges.
Nec puer ac senior, nulla est ancilla nec infans.
— Nec sera nec clavis, nec canis atque calix...
— Non est paupertas, Nestor, habere nihil.

То је доказ да у Марцијалово доба ропство још ни издалека није било ишчезло нити изгубило свој значај.

(20) Стога, говорећи о Глауцију, Мелниорову ослобођенику, подвлачи:

Non de plebe domus, nec avarae verna catastae,
— Sed domini Sancto dignus amore puer (VI, 29).

(21) Поред разних дужности које су ти робови обављали, обично као кућна послуга, многи од њих су били, како се види из епиграма, намењени за проституцију и педерастичку. Тако једном (VI, 66) Марцијал говори о продаји девојке коју овако карактерише: «Famae non nimium bonae pullam, — Quales in mediasedet Subura, — Vendebat modo praeco Ge'llianus, — Parvo cum pretio diu liceret». Слично и VI, 71. — Али, много чешће се помињу продаје дечака. Тако се о томе говори у I, 58; II, 44; III, 62, 71 и 73; IX, 21 59 и 72; X, 31; XI, 70; XII, 38 и др.

(22) Millia pro puero centum mihi mango poposcit

— Risi ego, sed Phoebus, protinus ila dedit. (I, 58)
Centenis quod emis pueros et saepe ducenis
— Quod sub rege Numa condida vina bibis. (III, 62)
Vendere, Tucca, potes centenis milibus emptos
— Plorantes dominos vendere, Tucca, potes? (XI, 70)

В. такође и Ер. X, 31. О великом броју ових луксузних робова, њиховом промету, врстама и ценама в. и Ludwig Friedlaender: Darstellung aus der Sittengeschichte Roms, aus der Zeit von Augustus bis zum Ausgang der Antonine, VIII. Aufl. — Leipzig, 1910, T. III, pp. 142—145.

(23) В. Ер. III, 52, где се наводи да једна кућа у граду вреди 200.000 сестерца. У Ер. XII, 66 слична кућа је купљена за 100.000 сестерца. У једном епиграму помиње се неки Артеמידор који је за једног дечака дао своје имање на селу (IX, 21). Међутим, једна девојка «famae non nimium bonae» (VA, 66) — продаје се за 600 сестерца.

помиње и куповине других категорија робова (24) али много мање од првих.

Марцијалови погледи на робове и ропство нису јединствени ни доследни. Он, пре свега, као и остали Римљани у његово доба, па и раније, знатно повољније гледа на робове одгајене у кући (*vernae*) него на оне набављене споља. У једном епиграму, говорећи о умрлом ослобођенику, он посебно подвлачи да овај није набављен на тргу него одгојен у господаревој кући (25) а другом приликом као један од услова срећног живота, који песник жели за себе, јесте, поред мирна сна, одсуства свађа и учених жена, и сит кућни роб (26). Штавише, упоређујући се са умрлим дечаком, бившим робом, песник изражава жељу да би се и њему указала иста таква почаст и брига у случају смрти (27). Овакав однос према вернама код Марцијала је разумљив јер је нормално да се људи са више поуздања односе према домаћој чељади него према странцима који су им углавном или готово потпуно непознати. Али, на формирање тих погледа морала је без сумње утицати и чињеница да је велики број ових робова потицао из односа господара са робињама (28), па је, иако је дете правно било роб, ипак морало по природи саме ствари доћи до другачијег односа према њему. Марцијал о том говори више пута, па је тешко претпоставити да је на то утицала само његова склоност према темама ове врсти (29). Уосталом, да је таквих појава било, показују и правни извори (30) који указујући на овакве случајеве, само потврђују оно што истиче Марцијал.

Има, међутим, епиграма из којих се види да Марцијал и на остале робове (а не само на *vernae*) гледа другим очима одражавајући тако одступање од старих схватања и гледишта. Тако он у једном епиграму оштро осуђује неког Понтикуса који је наредио да се прибије на крст његов роб и да му се ишчупа језик да не би говорио о господаревим злочинима, — додајући да наред ипак прича о господареву злоделу (31). Другом приликом, помињући један случај из доба Сулиних проскрипција, Марцијал истиче како је један роб спасао господара (32), иако му је овај раније био ударио жиг на чело. У једном епиграму, Марцијал наводи како је нека

(24) В. — II, 44; VII, 80.

(25) Ep. VI, 29.

(26) Sit mihi verna satur, sit non doctissima coniux,
— sit nox cum somno, sit sine lite dies (II, 90).

(27) Accipe, care puer, nostri monumenta doloris

hic tibi perpetuo tempore vivet honor.

Cum mihi supremos Lachesis pernaverit annos

Non aliter cineres mando iacere meos. (I, 88).

(28) Најбољи пример за то је (без обзира на двосмислени значај и употребљене изразе) епиграм I, 84:

Uxorem habendam non putat Quirinalis,

Cum vellit habere filios, et invenit

Quo possit istud more: futuit ancil'as,

Domunqae et agrum implet equitibus vernis.

Pater familiae verus est Quirinalis! (V. i VI, 71).

(29) Марцијал, такођер, истиче да су често и жене, упркос постојања *Senatus consultus Claud'anum*, одржавале интимне односе са робовима. (В. посебно епиграме VI, 39; VII, 14; X, 91; XII, 58). Friedlaender (op. cit., т. I, pp. 476—491) наводи бројне примере за то, истичући да су чак и жене појединих царева имале такве односе са гладијаторима.

(30) Dig. I, 5,5.

(31) II, 82.

(32) Proscriptum famulus servavit fronte notata

Non fuit haec domini vita sed invidia (III, 21).

римска матрона огледалом убила своју ропкињу (33) због тога што јој ова није најбоље уредила фризуру, — проклињући злотворку и желећи да јој сва коса отпадне како ои и њен изглед одговарао огледалу којим је извршен злочин. Говорећи о позиву неког извршитеља, Марцијал са очитим негодовањем и осудом помиње продавање старих и немоћних робова (34).

У неколико наврата Марцијал упоређује положај слободног грађанина са робом, долazeћи на крају до закључка да се он уопште не разликује односно да је роб чак у бољем положају. Износeћи једном жеље за слободом неког роба Кондила, Марцијал набраја сва преимућства која овај има у поређењу са својим господаром. Тако он, за разлику од господара Гала, може мирно да спава, док овог мучи бесаница због многих брига, Кондил није дужан никог да поздравља (он чак то не чини ни кад сретне господара), за разлику од Гала који се положи трчећи на све стране да би поздрављиво све своје патроне и заштитнике а избегао повериоце који га прогоне (35). Другом приликом, обраћајући се робу Максиму који настоји да се ослободи, Марцијал набраја све могуће тешкоће које слободан човек мора преживети да би се исхранио, обукао и сл. па на крају закључује: ако све то можеш да поднесеш, — онда нема сметње да идеш у слободне (36). Овакве паралеле и закључци, иако ван сваке сумње значе претеривање јер је бити слободан у робовласничком поретку представљало ипак огромно преимућство — могу се објаснити приликама које су владале у Марцијалово доба и са којима се је и сам песник морао борити да би се одржао (37). Положај слободног али сиромашног дела римског становништва који никада није био нарочито завидан постао је у ово доба још тежи јер је промена политичког уређења државе довела до смањења дарежљивости горњих слојева римске аристократије и богаташа (38), јер у нозим политичким приликама она није имала сврхе ни смисла. Остао је једино цар али до њега није било лако доћи, чак и у случајевима када су се правиле највеће концесије и прилазило ласкању које и код самог Марцијала звучи непријатно

(33) Ep. II, 66.

(34) »Vende senes servos. vende paterno« (XI, 70).

Марцијал исто тако говори о »tristia servorum stigmata« (X, 56). Ови погледи нису усамљени. Зна се на пр. да је сличне идеје истицао у то доба и Марцијалов земљак Сенека (Ep. ad Luc. 47,1).

(35) IX, 92.

(36) Vis fieri liber? Mentiris, Maxime, non vis;

— sed fieri si vis hac ratione potes,
Liber eris cenare foris, si Maxime, nolis.
— Veientana tamen si domat uva sitim.
Si ridere potes miseri chrysendeta Cinnae.
— Contentus nostra si potes esse toga,
Si plebeia Venus gemino tibi vincitur asse,
— Si tua non rectus tecta subire potes.
Haec tibi si vis est, si mentis tanta potestas,
— Liberior Partho vivere rege potes (II, 53).

Са тим поређењима су сличне и оне у III, 30 које се односе на жене без обзира на њихов двосмислен значај. Говорећи о уређењу имања и виле (X, 30) Марцијал завршава:

O ianitores villicique felices,
Dominis parantur ista, serviunt vobis.

(37) Отуда врло уверљиво звуче Марцијалове речи »Nil est deterius latrone nudo: Nil securius est malo poeta« (XII, 63, 12). Описи мука које имају клијенти трчећи по граду да поздраве патроне (XII, 68), гладоване разних адвоката, песника и сл. (III, 38).

(38) Стога је Марцијал и могао с пуним правом истаћи често цитирани афоризам: »Sint Maecenates, non deerunt, Flacce, Marones« (VIII, 51, 5).

и неукусно. У трци да се дође до неког дара цара или све ређег дарезљивог богаташа живот слободног дела римског становништва, укључујући у тај број и разне књижевнике, уметнике и сл., није био ни лак ни завидан (39), па је схватљиво зашто је Марцијал дошао до изнетог закључка, макар при томе и претеривао.

Ипак, у Марцијаловом књижевном делу има и другачијих погледа на робове и ропство од ових до сада изнетих, из којих избија презир и омаловавање. Тако он неком Сосибијану пребацује ропско порекло а из епиграма се види да се и сам Сосибијан тога стиђи (40). Другом приликом Марцијал, закључујући једно поређење са неким својим знанцем, резигнирано каже да је довољно тешко бити роб а што да се тек говори о робовом робу (41). Он такође подвлачи да се неки изрази којима се хоће описати одређени људски квалитет могу употребити само за роба а не и за слободна човека; истиче поред тога да се роб поздравља на један а слободан човек на други начин, и слично (42). Са нарочитом иронијом а некада и са дубоким презиром односи се Марцијал према бившим робовима ослобођеницима. У једном епиграму он злобно примећује како су царски ослобођеници раније доста непријатељски расположени према господару одједном променили своје мишљење, па на сва питања и проблеме гледају истим очима као и цар (43). На другом месту, помињући неколико угледних ослобођеника, Марцијал набраја неправде које су они чинили суседима, отимајући им или пустошећи имања, задржавајући робове и сл., — па закључује своје излагање речима: *non bene, crede mihi, servo, servitur amico; sit liber dominus qui volet esse meus* (44). Марцијал поред тога указује и на схватања да услуга коју учини ослобођеник није исте вредности као она коју даје слободан човек (45). Са очитом злурадешћу Марцијал једном говори о неком ослобођенику који је новцем добијеним од бивше господарице постао витез,

(39) То је јасно изразио и сам Марцијал у једном епиграму (III, 38), у ком се обраћа једном дошљаку:

Quae te causa trahit, vel quae fiducia Romae,
Sexte? quid aut speras aut petis inde? refer.
»Causas« — inquit agam Cicerone disertior ipso
Atque erit in triplici par mihi nemo foro.
Egit Atestinus causas et Civis-utrumque
Noras —, sed neutri pensio tota fuit.
»Si nihil hinc veniet, pangentur carmina nobis:
Audieris, dices esse Maronis opus.
Insanis: omnes gelidis quicumque lacernis
sunt ibi, Nasones Vergiliosque vides.
»Atria magna colam«, — Vix tres aut quattuor ista
Res aluit, pallet cetera turba fame.
»Quid faciam? suade: nam certum est vivere Romae
Si bonus es casu vivere, Sexte potes.

(40) A servo natum scis te blandeque fateris,
Cum dicis dominum, Sosibiane, patrem. (I, 81). — В. такођер и I, 67.

(41) II, 18: Esse sat est servum, iam nolo vicarius esse.

(42) XIII, 30: Siccus, sobrius est Aper, quid ad me?

Servum sic ege laudo, non amicum.

Вид. и V, 57. Марцијал ропкињу назива (XI, 50) »fallax ancilla«.

(43) IX, 79. Ефиграм завршава речима:

Nemo suos-haec est aulae natura potentis,

— Sed domini mores Caesarianus habet.

(44) II, 32.

(45) III, 46.

да би касније, оставши без средстава, опет узео бритву да би продужио занат који је обављао раније (46).

На овакав Марцијалов однос према ослобођеницима, поред старих схватања којих се ни он није могао ослободити, утицала је свакако и околност да је у знатном броју случајева ослобођеник био не најбољи него највештији роб који је разним, често пута и подлим средствима успевао да се ослободи, улагујући се господару и настојећи да угоди свим његовим жељама. Поред тога, није била без значаја ни чињеница да су управо у току I века неки цареви на врло високе и угледне управне и сличне функције постављали ослобођенике, вероватно због тога што су у њих имали више поверења него у представнике старе римске аристократије (47). Велик утицај и овлашћење тих бивших робова морале су тешко вређати сујету слободних римских грађана који нису могли мирно подносити да с њима управљају дојучерашњи робови. Иако је Марцијал био сервилан према владарима, посебно према Домицијану, очито је да се ни њему није допадао овакав положај царских ослобођеника.

Марцијалови епиграми показују, према томе, да је у другој половини I века било још доста робова али да се је већ почела осећати криза радне снаге због смањеног прилива ратних заробљеника. Исто тако се може видети сразмеран пораст броја робова рођених у кући, што је такође последица политике царева коју је диктирала потреба за учвршћењем државе и обновом римског друштва, што се није дало провести без дужег периода мира. Све је то утицало на тешкоће око набавки робова (48), на њихову цену и чињеницу да су најчешће продавани и куповани управо тзв. луксузни робови који су били потребни декадентним богаташким слојевима римског друштва. Та појава, уз чињеницу да је положај непосредног произвођача у пољопривреди све више преузимао слободни закупца колон (49), — указује да је и ропство као институцију почео захватати исти онај процес декаденције који је већ био захватио горње друштвене слојеве и римски државни поредак.

Марцијалови погледи на робове и ропство често су, како се види из напред наведеног, противречни и недоследни. То је, међутим, само одраз владајућих погледа (50) и прилика у којима је живео и стварао велики писац епиграма. Овај период развитка римског друштва, када су због промена у начину производње стари односи почели уступати место новима, морао се је баш на тај начин одразити и у стварању једног оваквог уметника — реалисте какав је био Марцијал. Стога се у његовом делу, поред

(46) VII, 64: Qui tonsor tota fueras notissimus urbe,

— Et post hoc dominae munere factus eques,

Qua nunc arte graves tolerabis inutilis annos. . .

— Quod superest, iterum, Cinname, tonsor eris.

Ипак, из једног епиграма (II, 68) се види да су поједини ослобођеници морали врло скупо платити своју слободу, тј. дати сву стечену имовину господару.

(47) Машкин (н. д., с. 430): Ослобођеници су дошли до највећег утицаја за време владавине Клаудија, али су играли значајну улогу и у доба Нерона, те Флавијеваца.

(48) Д. Стојчевић: Од римског роба до колона. „Анали Правног факултета“, Београд, април-септембар 1961, с. 131 — 133.

(49) Стојчевић: н. д., с. 135.

(50) Боасије (н. др., с. 302) наглашава да су се погледи Марцијала кретали у оквирима који су владали у то време, дакле, да је изражавао мишљење просечног римског грађанина његова доба и друштвеног положаја.

старих погледа на робове и ропство којих се нису могли сасвим отрести ни највећи духови тог времена, — сусрећу и нова схватања која значе напуштање традиционалних мишљења и постепено, макар и врло споро, формирање најнижег слоја римског друштва.

Ради свега тога Марцијалово дело, без обзира на његову склоност темама које често одражавају тамне и ниске стране људског живота, заслужује посебну пажњу као обилан — и што је још важније, поуздан и веродостојан извор података о друштву друге половине I века н. е., — укључујући ту и његову основу — ропство које је баш у то доба почело видно опадати, стварајући услове за даље ширење кризе читавог римског поретка, заснованог на искоришћавању роба.

Др. Анте Ромац

ЗАКЉУЧЦИ О БИТНИМ ЧИЊЕНИЦАМА У ПАРНИЧНОМ ПОСТУПКУ

1. — Доказима које изводи у току парничног поступка суд утврђује оне чињенице на којима непосредно заснива пресуду. У оквиру парничног поступка те чињенице имају својство битних чињеница. Оне се појављују као непосредно релевантне за пресуду која се има у парници донети. Као такве оне улазе у састав чињеничног стања које представља чињенични основ пресуде. На њих се примењује правна норма на основу које се пресуда доноси.

Изведеним доказима, међутим, не могу се увек непосредно утврдити све битне чињенице већ се њима непосредно утврђују, делимице или једино, само индиције. Индиције нису докази. То су такође чињенице које се доказима утврђују. Као и битне чињенице и оне улазе у чињенични материјал који се у поступку прикупља, сређује, претреса и разјашњава и у чињенично стање које се утврђује.

Од битних чињеница индиције се разликују по томе што се пресуда не заснива непосредно на њима. Оне нису непосредно релевантне за пресуду. Индиције као такве не улазе у састав чињеничног основа пресуде јер тај основ чини само онај део чињеничног стања на коме се пресуда непосредно заснива. Али иако нису саставни део чињеничног основа пресуде, индиције често врше значајну улогу у процесу формирања тога основа а самим тим и у процесу формирања саме пресуде.

Наведену улогу индиције врше преко закључака које суд помоћу њих изводи. То су закључци о чињеницама потребним за расправу појединих питања која се у току поступка постављају. Кад изведеним доказима такве чињенице нису утврђене већ су утврђене само индиције о њима, тада суд помоћу утврђених индиција изводи закључке о њиховом постојању. Ти закључци не спадају у групу правних закључака које се у оквиру поступка формирају. Они чине особену групу, групу чињеничних закључака.